

8 Сборник белорусских пословиц, составленный И. И. Носовичем. СПб. : Типография Импер. АН, 1874. – 233 с.

9 Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. – Т. 5. Кн.2. С-У / рэд. тома М. Р. Суднік. – Мінск : Гал. рэд. Беларус. Сав. Энцыкл., 1984. – 608 с.

10 Ляшчынская, В. А. Ідэяматэка беларускай мовы ў лінгвакультуралагічным асвятленні : вучэбны дапаможнік / В. А. Ляшчынская. – Мінск : РІВШ, 2019. – 250 с.

The article characterizes the semantic features of the proverbs of the Belarusian literary language, the structural component of which are the names of clothing and footwear (a shirt, a kozhuh, a hat, a scarf, trousers, bast shoes, boots) and parts of clothing, its elements and details (a sleeve, a collar, a button, a belt). Attention is drawn to the symbolic content of the names, as well as to the national characteristic of expressions.

УДК 808.26-311.5

С. А. ЯНУШКЕВІЧ

г. Гродна, УА “Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы”

РОДАВЫЯ НАЗВЫ ЯК СТРУКТУРНЫ КАМПАНЕНТ АЙКАНІМІ ГРОДЗЕНШЧЫНЫ

У артыкуле аналізуецца ўласныя назвы населеных пунктаў Гродзеншчыны, якія ўтварыліся на аснове ўласных асабовых імёнаў першапачасяленцаў. Назвы гэтага тыпу характарызуюцца паводле паходжання антрапоніма, функцыянавання яго формы. Апісваецца спосаб утварэння родавых найменняў.

Уласныя геаграфічныя назвы населеных пунктаў з’яўляюцца помнікамі духоўнай культуры народа. Яны ўзнікаюць у розныя часы развіцця грамадства і нясуць у сабе пэўны адбітак сваёй эпохі. З’яўляючыся адзінкамі мовы, яны акумулююць у сабе звесткі не толькі мовазнаўчага характару, але захоўваюць і экстралінгвістычную інфармацыю. Напрыклад, аналізуючы пэўны клас тапонімаў рэгіёна, можна выявіць асаблівасці рэльефу мясцовасці, якасць глебы, характар засялення, этнічны склад першапачасяленцаў, час узнікнення паселішча і інш. Уласная назва характарызуе перш за ўсё ўзровень культуры грамадства, якое дае найменне геаграфічнаму аб’екту. У якасці тапонімаўтваральных фармантаў выступаюць апелятывы, антрапонімы, гідронімы, мікратапонімы і айконімы. Тапанімічны фармант у асноўным залежыць ад характару дэрывацыйнай асновы. На прыкладзе айканіміі Гродзеншчыны прааналізуем адзін з тыпаў уласных назваў населеных пунктаў, якія матывуюцца атрапонімамі.

Прадукцыйным сродкам у структуры айконімаў з’яўляецца антрапонім. Прыкладна палова айконімаў Гродзенскага рэгіёна зафіксавала ў асновах уласнае імя або прозвішча чалавека. Большасць назваў гэтага тыпу сфарміравалася ў перыяд, калі існавала прыватная ўласнасць на зямлю. Людзі, набыўшы новы надзел зямлі, часта выкарыстоўвалі сваё імя або прозвішча для назвы гэтай уласнасці. Такое найменне магло перанімаць паселішча, якое заснаваў уласнік зямлі, а таксама калектыў людзей, які апрацоўваў яе. Напрыклад, вёска *Чэхаўшчызна* (XVI ст.) атрымала назву паводле мянушкі гаспадара зямлі Адама Чэха, вёска *Кунцаўшчына* (XVI ст.) захавала ў аснове імя Кунец, сын якога Іван Кунцэвіч, заснаваў тут двор. Айконім *Людвінова* (XIX ст.) засведчыў імя ўладальніка маёнтка Людвіна Касоўскага. Вёска *Гарачкі* (XVI ст.) названа паводле роду Гарачка, які апрацоўваў панскую зямлю, вёска *Клачкі* (XVI ст.) атрымала назву ад роду Клачко, што валодаў зямлёю. Айконімы, у аснове якіх ляжыць імя або мянушка, узніклі як у XIII ст., так і XIX ст. Найменні, што ўтварыліся ад прозвішчаў, больш познія па паходжанні,

паколькі прозвішчы ў Беларусі функцыянуюць толькі з XVII-XVIII стст. [1, 4]. Безумоўна, немагчыма дакладна ўстанавіць, колькі паселішчаў было названа па прозвішчах, колькі па імёнах і мянушках, бо лёс іх цесна пераплятаецца. Імёны, мянушкі з цягам часу станаўліся прозвішчамі, і невядома, на якой стадыі свайго існавання яны адбіліся ў айконімах. І ўсё ж многія канкрэтныя факты праліваюць святло на працэс станаўлення айконімаў. Напрыклад, у гістарычных дакументах XVI ст. зафіксаваны вёскі *Белакозы, Галавачы, Лойкі, Скамарошкі*. Нягледзячы на тое, што ў гэтых населеных пунктах жывуць людзі з прозвішчамі *Белакоз, Галавач, Лойка, Скамарошка*, утварэнне айконімаў адбылося на базе імёнаў-мянушак, ад якіх у пазнейшы час развіліся названыя прозвішчы. Тое ж можна сказаць і пра айконімы *Пачобуты, Цыдзікі, Эйсманты, Яскалды*, што матывуюцца літоўскімі імёнамі-мянушкамі, ад якіх утварыліся прозвішчы карэнных жыхароў упамянутых вёсак *Пачобут, Цыдзік, Эйсмант, Яскалд*.

Назвы населеных пунктаў утварыліся як ад уласных хрысціянскіх імёнаў, так і ад імёнаў апелятыўнага паходжання. Калі першыя назвы можна аднесці да пэўнай семантычнай групы без асаблівых праблем, то другія айконімы звычайна выклікаюць цяжкасці: што ляжыць у аснове імя-мянушка ці апелятыў? Напрыклад, вёска *Навасады* атрымала назву ад тэрміна *навасады* ці прозвішча *Навасад*; вёска *Новікі* – ад апелятыва *новы* або прозвішча *Новік*? Пры арэальным даследаванні такія айконімы нельга адназначна аднесці да адной з груп. Рэгіянальнае вывучэнне, пры якім ствараецца магчымасць комплекснага і больш дэтальнага даследавання імя і геаграфічнага аб'екта, названага ім, зніжае і нават ліквідуе гэту двухсэнсоўнасць.

У айчыннай тапаніміцы класіфікацыя айконімаў антрапанімічнага паходжання традыцыйна праводзіцца паводле характару імя або прозвішча, што ляжыць у аснове назвы. У адпаведнасці з гэтым вылучаюцца айконімы, утвораныя ад уласных кананічных імёнаў [2, с. 48]. Практыкуюцца і іншы падыход да класіфікацыі айконімаў акрэсленай групы, прапанаваны польскім даследчыкам В. Ташыцкім [3]. Паводле метада В. Ташыцкага такія айконімы падзяляюцца на родавыя, патранімічныя, прыналежныя і назвы-прысвячэнні. У артыкуле мы скампануем гэтыя падыходы і прапануем камбінаваную класіфікацыю, у якой улічваецца семантыка ўтваральнай асновы і паходжанне антрапоніма.

Асновы родавых найменняў абазначаюць калектыўную назву заснавальнікаў паселішча па іх агульным прозвішчы, імені або мянушцы. Усярэднія вякі калектывам, які засяляўся на новыя землі, з'яўляўся ў асноўным род, у пазнейшы час гэтую функцыю выконвалі сем'і. Па гэтай прычыне ў навуковай літаратуры паралельна з тэрмінам *родавыя назвы* ўжываецца тэрмін *сямейныя назвы* [4]. На Гродзеншчыне назвы гэтага тыпу складаюць амаль палову найменняў антрапанімічнага паходжання.

Абсалютная большасць родавых назваў утварылася на базе імёнаў-мянушак. Напрыклад, *Ашыўкі* ← *Ашыўка, Багудзенкі* ← *Багудзенка, Бернікі* ← *Бернік, Брузгі* ← *Брузга, Бычкі* ← *Бычок, Вараны* ← *Варона, Гарбачы* ← *Гарбач, Казейкі* ← *Казейка, Казлы* ← *Казёл, Каласы* ← *Колас, Каленікі* ← *Каленік, Калеснікі* ← *Калеснік, Каўпакі* ← *Каўпак, Качкі* ← *Качка, Клачкі* ← *Клачко, Кулі* ← *Куль, Лойкі* ← *Лойка, Пышкі* ← *Пышка, Русакі* ← *Русак, Салаўі* ← *Салавей, Трацякі* ← *Трацяк* і інш.

Каля чвэрці родавых найменняў зафіксавалі ў аснове ўласныя кананічныя імёны. Большасць гэтых імёнаў вядома ў праваслаўным і каталіцкім календарых. У працэсе функцыянавання традыцыйных царкоўных формы многіх імёнаў перажылі шэраг фанетыка-марфалагічных змен, у выніку чаго ў мове з'явіліся шматлікія формы і варыянты. Акрамя таго, на базе афіцыйных царкоўных і размоўна-бытавых форм з'явілася вялікая колькасць эмацыянальна-ацэнных імёнаў [5]. Напрыклад, *Багдзюкі* ← *Багдзюк (Багдан), Барыскі* ← *Барысок (Барыс), Віцькі* ← *Віцёк (Віктар), Грыцкі* ← *Грыцко (Грыгорый), Маташы* ← *Матэш (Мацей, Матвей), Сідаркі* ← *Сідорка (Ісідор), Сцяцкі* ← *Сцяцко (Сцяпан, Стэфан), Тумашы* ← *Тумаш (Тамаш, Фама)* і інш. Частка хрысціянскіх імёнаў кананізавана толькі праваслаўнай царквой: *Бакуны* ← *Бакун (Авакум), Данілкі* ← *Данілка (Данііл), Палуянкі* ← *Палуянка (Паліен), Пацуі* ← *Пацуў (Іпацій), Савані* ← *Савань (Сава, Савелій), Тарасюкі* ← *Тарасюк (Тарасій), Трахімы* ← *Трахім*

(Графім) і інш. Адзінкава прадстаўлены ў асновах айконімаў каталіцкія імёны: *Калеты* ← Калета, *Самборы* ← Самбор.

Літоўскія асабовыя ўласныя імёны апелятыўнага паходжання з'явіліся базай утварэння каля 15 % родавых назваў: *Відзейкі* ← Відзейка (Відзейкас), *Вілейшы* ← Вілейша (Вілейшіс), *Генюшы* ← Генюш (Генюшіс), *Монтаты* ← Монтаўт (Монтаўтас), *Нямейшы* ← Нямейша (Нямейшіс), *Пачобуты* ← Пачобут (Пачобутас), *Радзівілки* ← Радзівілка (Радзівілкас), *Скраблякі* ← Скрабляк (Скраблякас), *Ятаўта* ← Ятаўт (Ятаўтас) і інш. Адны з пералічанах імёнаў зараз з'яўляюцца сучаснымі і літоўкімі прозвішчамі (Монтаўтас, Ятаўтас), іншыя – асіміляваліся беларускай мовай і функцыянуюць таксама як і сучасныя беларускія прозвішчы (Генюш, Калбаска, Пачобут, Радзівілка, Сікора, Цыдзік).

Родавыя назвы маюць форму множнага ліку. Яны ўтварыліся флексійным спосабам. У гэтых айконімах флексія множнага ліку не выконвае граматычную функцыю і з'яўляецца сродкам айконімаўтварэння. З пункту гледжання дыхраніі гэтыя назвы ўтварыліся лексіка-семантычным спосабам, шляхам тапанімізацыі назваў калектыву першасяленцаў па іх агульным прозвішчы або мянушцы.

Айканімія Гродзеншчыны ёсць моўная творчасць розных эпох. Антрапонімы з'яўляюцца адным з найбольш актыўных кампанентаў назыўніцтва населеных пунктаў рэгіёна. Самую вялікую групу сярод назваў гэтага тыпу складаюць родавыя назвы. Асноўны касцяк антрапанімічных асноў фарміруюць імёны-мянушкі тыпу *Белакоз*, *Бычок*, *Варона*, *Гарбач*, *Жук*, *Салавей* і г. д. Шматлікія імёны развіліся ў прозвішчы, якія сёння вядомы на Гродзеншчыне, а нават часткова сустракаюцца ў паселішчах, што носяць гэтыя назвы. Большасць хрысціянскіх імёнаў, якія ляжаць у асновах айконімаў, прыняты праваслаўнай і каталіцкай царквамі. Частка імёнаў вядома толькі ў праваслаўным календары. Адзінкава прадстаўлены ў асновах айконімаў каталіцкія імёны. У працэсе функцыянавання традыцыйных царкоўных формы многіх імёнаў перажылі шэраг фанетыка-марфалагічных змен, у выніку чаго з'явіліся новыя іх формы: *Бакун* ад *Авакум*, *Матэш* ад *Матвей*, *Сцяцко* ад *Сцяпан*, *Пацуй* ад *Іпацій*, *Савань* ад *Савелій*. Акрамя славянскіх антрапонімаў у айканіміі рэгіёна выяўлены пласт літоўскіх асабовых імёнаў апелятыўнага паходжання. Большасць з іх асімілявана беларускай мовай і зараз функцыянуе ў якасці беларускіх прозвішчаў. Паводле структуры родавыя назвы маюць форму множнага ліку, утварыліся флексійным спосабам шляхам тапанімізацыі назваў калектыву першасяленцаў па іх агульным прозвішчы ці мянушцы.

Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Бірыла, М. В. Беларуская антрапанімія: уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы / М. В. Бірыла. – Мінск : Навука і тэхніка, 1966. – 328 с.
- 2 Лемцогова, В. П. Беларуская айканімія / В. П. Лемцогова. – Мінск : Навука і тэхніка, 1970. – 156 с.
- 3 Taszycki, W. Słowiańskie naszy miejscowe (ustalenie podziału) / W. Taszycki. – Kraków, 1946. – 248 s.
- 4 Kondratiuk, M. Nazwy miejscowe Południowo-wschodniej Białostoczczyzny / M. Kondratiuk – Wrocław, 1974. – 235 s.

The article analyzes the proper names of the settlements of the Grodno region, which were formed on the basis of their own personal names of the first settlers. Names of this type are characterized according to the origin of the anthroponym, the functioning of its form. The method of formation of generic names is described.